

Müellif: Abdurrahman Beşikci

Tarih: 12 Rebiülahir 1446 (15 Ekim 2024)

Yayın Yeri: İKAN Blog

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

اللّٰهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ وَارْحَمْنَاهُ بِمَا سَلَّمْتَ فِيْهِ

Hamd alemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur. O Rab ki insana hayırlı meşguliyetler verdi. Salât ü selâm da Allah Teâlâ'nın emir ve nehiyelerini bizlere haber eden Risâletpenâh Efendimiz'e -sallallahu aleyhi vesellem- olsun.

Zikri geçen ayet-i kerîme çeşitli veçhelerle ulemanın gündemine gelmiştir. Bunlardan belki de en önemlisi hırsızlık yapan kimsenin hükmünü kendisine uğraş edinen fakîhin meşguliyetidir. Fakîh, hayatı tanzim gayesiyle ilgili ayeti alır ve birçok açıdan inceler. Bu incelemenin kemal vecihle tamam bulması ise farklı ilimlerden mukaddimeler istemektedir. Fakîh, hüküm istinbat edebilmek için evvel emirde ayeti en doğru bir biçimde anlamlandırmalıdır. Bu noktada ise alet ilimleri devreye girer. Bu yazı mezkûr alet ilimlerinden nahvin iştilal konusunu bir diğer alet ilmi olan mantık ilmi temelinde inceleyecektir. Bu noktadaki hareket noktamız ise bâlâdaki ayet-i celîle olacaktır.

Mezkûr ayet-i kerîme nahiv kitaplarının iştilal başlığında ulemanın sıklıkla gündem ettiği, belki de bir vecih bulmaya çalıştığı ayetlerden birisidir. Bu noktadaki bir diğer ayet-i kerîme ise Nûr Suresi'nin 2. ayetidir. İlgili nahiv konusuna göre şayet bir isim bir âmile tekaddüm eder ve âmil de bir zamirde amel etmesi sebebiyle tekaddüm eden isimde amel edemiyorsa, ki zamirde amel etmeseydi o isimde amel edecekti, iştilal söz konusudur. Bu ayet özelinde "مَنْ يَّمْكُرْ" ve "مَنْ يَّمْكُرْ" kelimeleri "مَنْ يَّمْكُرْ" âmiline tekaddüm etmiştir. Bu âmil, mamûlünün mamûlü olan müsennâ zamir olmasa idi mezkûr isimlerde amel edebilecekti.

Zorunlu haller dışında, iştilâl meselesi olduğunda iki ihtimal söz konusudur: (i) Mezkûr isim mansup okunur ve bu nasb amelini gerçekleştirecek bir amil takdir edilir. (ii) Mezkûr isim merfu' okunur ve sonrasında gelen cümle mezkûr ismin haberi olur. (i) ihtimalinde ise takdir edilen âmil cümlede mezkûr olan âmilce tefsir olduğundan dolayı ikinci cümlenin mahallen irabı söz konusu değildir. Nitekim tefsiriye cümlelerin iraptan mahalli yoktur.

Ulemadan kimileri bu kabilden olan cümlelerin tefsiriye cümle olup olmadığında ihtilaf etmişse de konumuz olmaması hasebiyle değinmeye gerek duymuyoruz.

Zorunlu haller dışında iştigal meselesinde iki ihtimalin olduğunu söylemiştik. Ne var ki bu iki ihtimal her zaman için denk ihtimaller değildir. Kimi durumlarda (i) seçeneği baskın iken kimi durumlarda ise (ii) seçeneği baskındır. Söz gelimi daha çok fiillerde kullanılan bir edatın bulunması halinde (i) seçeneği ön plana çıkarken daha çok isimlerde kullanılan bir edatın bulunması halinde ise (ii) seçeneği ön plana çıkmaktadır.

(i) seçeneğinin ön plana çıktığı bir diğer durum ise iştigale konu edilen âmilin haberî değil, inşâî bir cümle olduğu durumdur. Buna göre âmile tekaddüm eden isim(ler)in mübteda olarak görülmemesi evladır. Nitekim bu isimlerin mübteda olmaları halinde haber, inşâî bir cümle olacaktır. Mezkûr ayet-i celîle de bu duruma örnek teşkil edebileceği düşünülen ayetler arasındadır. Nitekim ilgili ayetteki âmil inşâî bir cümledir. Eğer ayetin irap veçhi (ii) olacak olursa “Hırsızlık yapan erkek ve hırsızlık yapan kadın” mübtedasından “Onların ellerini kesiniz!” inşâî cümlesi ile haber vermemiz gerekecektir. Halbuki inşâî cümleler herhangi bir haber değeri taşımazlar. Doğru ya da yanlış olmaya kabil olmayan tam mürekkep yapılarıdır. Zira mantıkta da geçtiği üzere doğru ve yanlış olmaya kabil olan ancak önermedir. Nitekim önermeler vakıya dair bir iddia taşır; vakıyadan haber verirler. Öte yandan inşâî cümleler ise vakıyadan haber vermezler ve mutabakat gösterebilecekleri herhangi bir gerçeklikleri de yoktur.

İbn Hişâm Katru'n-Nedâ'da böylesi bir durumda mübtedadadan, talebî bir cümle ile haber vermenin lazım geleceğini söyler. Bu ise kıyasın hilafıdır. Zira böylesi bir cümle doğruluk ve yanlışlığa kâbil değildir. Kıyasa aykırı olmak imkânsız demek değildir. Nitekim müellif iştigaldeki âmilin talebî cümle olduğu durumda nasb etmenin daha râcih olduğunu belirtir, herhangi bir zorunluluk iddia etmez. Öte yandan bir diğer gruba göre ise haberin talebî bir cümle olmasının imkânsızdır. Dolayısıyla bu konuda iki grubun olduğu söylenebilir: i) Mübtedadadan talebî cümle ile haber verilebileceğini söyleyenler (Sîbeveyh gibi), ii) Mübtedadadan talebî cümle ile haber verilemeyeceğini söyleyenler (İbn Serrâc ve İbn Anberî gibi). Dolayısıyla ilgili ayet özelinde iki durum söz konusudur. (i) görüşünü savunanlara göre talebî cümle ile haberde bulunmak mümkün olsa da mercuhtur. Peki belagatta zirveyi temsil eden Kur'an nasıl olur da mercuh bir veçhe sahip olabilir? Buradan hareketle bu görüşü kabul edenler ilgili ayet-i kerimeyi iştigale konu etmeyecek şekilde ele alma

eğilimindedirler. (ii) görüşünü savunanlara göre de mezkûr ayet-i kerîme iştigale konu olmamalıdır. Nitekim haberin talebî cümle olamıyor oluşu ayet-i kerimede geçen isimlerin talebî bir cümle ile haber almasına manidir. Bu durumda ya mezkûr isimler mansup olmalıdır -ki kıraat böyle varit olmamıştır- ya da isimler ve sonrasında gelen inşâî cümle ayrı cümleler olarak kurgulanmalıdır.

İnşâî Cümleler Haber Olabilir Mi?

Her ne kadar iki grup da mezkûr ayet-i celîleyi iştigale konu etmeseler de temeldeki yaklaşımları farklıdır. Bu noktada mantık-nahiv ilişkisini görebileceğimiz bir mesele olarak inşâî cümlelerin haber olup olamayacağını mantıktan hareketle ele alacağız. Nahiv, Arap dilinde ortaya çıkan isnadı inceler. Ancak isnad her ne kadar Arap dilinde ortaya çıksa da mantığın çizdiği suretin dışına çıkamayacaktır. Nahivdeki her bir cümle isnad barındırır. İsnadın ise iki tarafı vardır: Müsnedun ileyh ve müsned. Mübteda ve haber isim cümlelerinde bulunan müsnedun ileyh ve müsnele verilen hususi isimdir.

İsim cümlesinin temel öğelerinden olan mübteda muhakkak surette isim olmalıdır. Nitekim bu isim cümlesi olmanın ilk şartıdır. İsimler ise kendilerinden haber verilmesi sahih olan kelimelerdir. Dolayısıyla mübtedanın cümle olması mümkün değildir. Bu noktada cümle olamamaktan kasıt müfrede indirgenemeyecek surette olmamaktır. Örnek vermek gerekirse “أبي طالب علي” (Ali öğrencidir.) cümlesindeki “أبي طالب” mübtedadır. Buna mukabil “أبي طالب علي” (“Ali öğrencidir” cümlesindeki mübteda “أبي طالب” ifadesidir. Nitekim ilk “أبي طالب علي”un aksine ikincisinde hüküm göz önünde bulundurulmaz. Yani her ne kadar cümle olarak aşına olduğumuz bir formda dursa da cümle olma vasfını ilgili cümlelerin cüzü olduğu esnada yitirmiş, müfret hükmünü almıştır.

İsim cümlesinin ikinci ögesi olan “haber”, mübtedadan haber vermesi sebebiyle haber olarak isimlendirilmektedir. Nahiv kitaplarında, haberde asıl olanın “öğrenci” gibi müfret olması olduğu ifade edilir. Öte yandan haber, cümle olarak da gelebilmektedir. “أبي طالب علي” , “أبي طالب علي” , “أبي طالب” örneklerinde de olduğu üzere. Haber, cümle olduğunda üç ihtimal vardır: i) İsim cümlesidir, ii) Fiil cümlesidir, iii) Şibhi cümledir. Haberin cümle olduğu durumlarda aşına olunan haberin “haberî cümle” olmasıdır. İlgili

bablardaki örnekler de hep bu kabildendir.

Sorumuza dönecek olursak, inşâî cümlelerin haber olması mümkün müdür? İnşâî cümlelerin haber olamayacağını söyleyenler bu cümlelerin doğru ya da yanlışta kabil olmayışından hareketle bu iddialarını öne sürerler. Nitekim haberin “bir haber veriyor” olması gerekmektedir. İnşâî cümleler ise herhangi bir haber vermezler. Dolayısıyla inşâî cümlelerin haber konumunda olmamaları gerekmektedir. Bu mezhebe göre cümle şeklindeki haber daima haberî cümlelerden meydana gelmelidir.

Kanaatimizce bu yaklaşım cümle haberin haber olduğu esnada cümle olma vasfını koruyacağı vehminden kaynaklanmaktadır. Haberde asıl olanın müfretlik olduğunu söyleyenler bunu bilfiil müfretlik üzerinden açıklarlar. Bunun yanı sıra haberin cümle olabileceğini de açıkça söylerler. Ancak bu durumda şunun da göz ardı edilmemesi elzemdir: Haber, haber olduğu esnada müfretleşmek zorundadır. Yani haber konumuna gelen öge orada cümle olarak duramaz. Her ne kadar mezkûr haberler zahir haliyle cümle olduğu izlenimi uyandırır da bilkuvve müfret olmalıdırlar. Nitekim “A B’dir” şeklindeki bir ifade “A vasfının bilfiil sadık geldiği fertlere B vasfı da sadık gelmektedir” anlamına gelmektedir. Dolayısıyla haber konumundaki B vasıflaşmak, bir diğer deyişle müfretleşmek zorundadır. A ve B’nin telaffuz itibariyle birer cümleyi anımsatması ise pek de önemli değildir. Böylesi bir yaklaşım lafızlara takılıp kalmak anlamına gelecektir.

Buraya kadarki anlatıdan da ortaya çıktığı üzere cümle şeklindeki haberler bilkuvve müfret olmalıdır. Bunlara cümle haber denilmesinin ve bu başlık altında incelenmesinin sebebi ise bilfiil müfret haberden farklı hükümlere sahip olmasıdır (Cümle haberden mübtodaya dönen bir râbıtanın olması, bilfiil müfret ile mübtodaya arasındaki uyumların cümle haberdeki rabıta ile mübtodaya arasında aranması vb.). Ancak nihayetinde her ikisi de müfret olarak cümlede yer alır ve müfret olarak hamledilir.

İNŞÂİ cümlelerin doğruluk ve yanlışlığa muhtemel olmaması sebebiyle haber olamadığı şeklindeki gerekçelendirme bu durumda soru işaretleri barındırmaktadır. Nitekim haberde asıl olanın bilfiil müfretlik olduğunu ifade etmiştik. Bilfiil müfretler ise tasavvurlardır ve tasavvurlar doğruluk ve yanlışlıkla nitelenmezler. Dolayısıyla haberin doğruluk ve yanlışlıkla nitelenmemesi haberde asıl olan halin dâim surette taşıdığı bir hükümdür. Bir diğer husus ise cümle haberlerin haber oldukları vakit mürekkep bir surette kalmıyor, müfretleşiyor

olmalarıdır. Dolayısıyla müfretleşen haberî cümle de doğruluk ve yanlışlık bildirmeyecektir. Bu durumda ise inşâî cümlelerin doğruluk ve yanlışlık ifade etmemelerinden ötürü haber olamadıklarını söylemek diğer haber türlerini gözettiğimizde tutarlı olmayacaktır.

İnşâî cümleleri haber yapmak istemeyenlerin -mezkûr itiraz çerçevesinde- sığınabileceği son liman inşâî ve haberî cümlelerin müfretleşmeden evvelki durumları olabilir. Ancak bu da fayda sağlamayacaktır. Nitekim ne inşâî cümle ne de haberî cümle tam mürekkep bir halde iken haber değildirler. Cümlede müfret olarak bulunan bu yapılar cümleye dahil olmadan evvelki halleri itibariyle farklılaşsalar da cümleye o halleriyle dahil olmamaktadırlar. Dolayısıyla cümle oldukları hal bu noktada itiraza mesnet olamayacaktır.

Konu özelinde tekrardan ayet-i kerimeye rücu etmemiz gerekirse, İbn Hişâm ilgili ayette neden nasbın tercih edilmediği hususunda biri Sîbeveyh diğeri Müberrid'e ait olmak üzere iki görüş zikreder. Her iki yaklaşıma göre de ilgili ayet iştigal konusu kapsamına girmemektedir. Bu noktada Sibeveyh'in tevcih sebebinin inşâî cümlelerin haber olamayacağını düşünmesi olmadığını ifade etmek gerekir. Aksine Sîbeveyh bunu mümkün görmüş ancak mezkûr ayetin buna örnek olmadığını düşünmüştür. (Müberrid'in görüşüne herhangi bir kaynakta tesadüf etmedim.) Peki talebî cümlelerin haber olabileceğini kabul etmesine rağmen Sîbeveyh neden bu nokta-i nazarla ayet-i açıklamamış ve çeşitli takdirlerle iki cümleyi birbirinden ayırmıştır? Bunun sebebi -Allahu alem- ilgili ayetin iştigale konu edilmesi halinde nasb okunmasının evla olacak olmasıdır. Belağatta zirveyi temsil eden bir kitapta, Kur'an'da, evla olanın değil de mercuh görüşün tercih edildiğini söylemek her ne kadar nahven mümkün olsa da haddizatında problemlili bir yaklaşım olacaktır. İşte bu sebepten ötürü Sâhibu'l-Kitâb Sîbeveyh ilgili ayeti iştigale konu etmeyecek şekilde tevil eder. Öte yandan kimi 'Îrâbu'l-Kur'ân müelliflerinin de mezkûr ayet-i kerimeyi mübteda-haber ilişkisi içerisinde değerlendirmesi de ciddi anlamda bir noksan olarak kabul edilebilir.